

Ontstaangeschiedenis van de Hervormde Gemeente te Dongen

DE HERVORMDE GEMEENTE TE DONGEN (deel 3)

A.M.C. Zom (archivaris) en Lucas van der Hoeven (sociaal wetenschapper).

*In deel 1 en 2 van deze reeks van artikelen, beschreven wij in het kort de geschiedenis van Dongen, de vestiging van de Protestantse kerk in Dongen en over de eerste, moeizame benoemingen van de predikanten **Cornelius Jansen en Cornelius Lanius**. Deze aanstellingen vonden plaats in een zeer roerige tijd, waarbij de politieke en sociale verhoudingen sterk onder druk stonden. De opkomst van het Protestantisme was een gevolg van de invloed van de Reformatie (Luther, Calvijn, Zwingli en Huss) in Noordelijk Europa in de 16de eeuw. Maar leidde ook tot een tegenreactie van de R.K. kerk middels het Concilie van Trente 1545 tot 1563, waarbij hervormingen werden doorgevoerd en de grondslagen van het geloof vastgelegd. De invloed van de Reformatie en Contrareformatie op het in de jonge Republiek Holland is groot. De gevolgen daarvan zijn tot in de lokale gemeenschappen te bespeuren. Want mede daardoor wordt 's Gravenmoer geheel protestants en bekeerden zich in Dongen slechts een gering aantal inwoners tot het nieuwe geloof.*

In de 17de tot de 19de eeuw was de bevolking van Dongen e.o. over het algemeen niet erg welvarend. De bestaanszekerheid op de schrale zandgronden was zeer wisselend. De opbrengsten gering en dus was er weinig geld voor andere zaken, zoals onder meer kerkelijke giften en collecten. Het vermoeden bestaat dat vanwege de mogelijk sociale uitsluiting, vooral lager geschoolden en kleine boeren eventueel bereid waren tot bekering van het nieuwe geloof. Door de 'naasting' van de R.K. Laurentiuskerk door de Nederlands Hervormde kerk in 1648 was de exploitatie ervan voor het geringe aantal protestantse gelovigen op termijn niet op te brengen. Met veel kunst en vliegwerk lukte het tot 22 mei 1928 om de kerk te onderhouden.

Dominee Alexander van der Lith.

Eindelijk was de Hervormde gemeente te Dongen dan een feit. Er was een kerkenraad, een predikant en een

predikantentoeelage geregeld. Maar er bleven nog veel onopgeloste problemen over, zoals het gebrek aan financiële middelen, een eigen kerk en een eigen pastorie. Dankzij Van der Lith's bewonderenswaardige inzet en

vasthoudendheid, wist hij de meeste daarvan op te lossen, dankzij de gunstige politieke ontwikkelingen. Zo bleek de

kerkkas niet alleen leeg te zijn, maar was er zelfs sprake van een schuld. De kosten van predicaties door

gastpredikanten vanaf mei 1643 en de kosten van Van der Lith's beroeping waren nog niet afbetaald. Om deze kosten af te lossen leende Van der Lith een bedrag van 100 gulden (In 2013: € 1.122,-) van Maria Peeters Nicolaasdochter, die hij later ten huwelijk vroeg. Zijn eerste predikanten traktement werd gebruikt voor de betalingen aan de gastpredikanten.

Op 3 november 1644 loste hij de lening van 100 gulden af uit de opbrengsten van collecten-reizen ten behoeve van de nieuw te bouwen kerk. Zo werden zijn beroepingskosten onderdeel van de nieuwbouwkosten rekening. Met die betaling ging de Classis echter niet akkoord. Daarop vroeg Van der Lith of de Classis dan de beroepingskosten voor haar eigen rekening zou willen nemen. Maar daarop verwees deze hem op haar beurt door naar het dorpsbestuur van Dongen. Dat lokale bestuur weigerde echter pertinent te betalen. Dientengevolge werden de kosten niet gecorrigeerd in de bouwrekening. Nadat de Classis eerst enkele malen zelf en vervolgens via de drossaard (bestuursambtenaar) van Breda tevergeefs op betaling had aangedrongen, liep het geschil met de Dongense magistraat tenslotte zo hoog op, dat de Classis in juli 1647 dreigde om de kwestie aan de Raad van State voor te leggen.

Een nieuw kerkje in Dongen?

Op de dag van zijn toelating als lid tot de Classis vroeg hij hen advies over de nieuw te bouwen kerk. Deze besloot daarop een aanbevelingsbrief te schrijven aan de Raad van State, die de nodige middelen ter beschikking zou moeten stellen. Vermoedelijk leverde deze brief geen positief resultaat op; althans er zijn hierover geen aanwijzingen gevonden in de archieven.

Het moet dan ook voor de Hervormden een bittere ervaring zijn, dat de Dongense Rooms Katholieken terzelfdertijd immense kapitalen besteedden aan de restauratie, herbouw en verfraaiing van hun parochiale

kerk. Voor deze restauratie werden grote bedragen onttrokken aan de armenfondsen en de dorps kas. Op 3 januari 1645 vermeldde Van der Lith deze feiten in de Classisvergadering, nadat hem eerder was gevraagd naar de juistheid van deze geruchten. Van der Lith liet zich echter niet ontmoedigen en verkreeg in juni 1644 een aanbevelingsbrief van de Classis om collectereizen te ondernemen. In deze brief stond een aardig beeld van de situatie beschreven. Erin stond, dat er een nieuwe gemeente : "...binnen de dorpe van Dongen onder de Baronije van Breda, in 't midden van 't Pausdom hebben opgericht ende gesticht een Nieuwe aencomende ghemeijnte..." Verderop in de brief: "... ende aldaer geen plaets en is om het woort des Heeren te vercondighen als een kamer dewelcke niet genoegsaem is voor de toehoorders, dewelcke dickwils genootsaect werden buijten te staen, tot spot van die van't pausdom ende afkerigheijt van veelen, die andersints tot het gehoor souden uitcomen, sulckx datter ten hoogsten van nooden is een bequaem predikplaetse..." Intussen hield Van der Lith zelf de rekening van inkomsten en uitgaven bij, waarin hij alle activiteiten voor de bouw van het kerkje heeft verantwoord. Zo zamelde hij in april 1644 in Dongen 100 gulden (in 2013: 1.082 Euro) in. Bij diverse instellingen in Amsterdam wist hij 147 gulden en 16 stuivers (1.591 Euro in 2013) op te halen in mei 1644. Bij de Staten Generaal, de Raad van State en de Gecommitteerde Raden, peuterde hij nog eens 466 gulden (5.043 Euro in 2013) los in het najaar van 1644. Vervolgens bezocht hij in 1645 en 1646 Breda, Leiden, Haarlem, Rotterdam, Dordrecht, Geertruidenberg, Waspik, Raamsdonk en de Classis in Enkhuizen. Deze reizen leverden tezamen nog eens 739 gulden (7.998 Euro in 2013) op. Alles bij elkaar genomen een bedrag van 1.453 gulden (15.727 Euro in 2013). Daarnaast werden de inkomsten van de collecten in de eigen kerkdiensten erbij opgeteld. De Kerkenraad leende nog eens 300 gulden (3.247 Euro in 2013) bij ds. Paulus Bisschop, dan nog predikant te Chaam, maar vanaf 1648 werkzaam in 's Gravenmoer. Een broer van de predikant, Gerard van der Lith in Dordrecht, betaalde 200 gulden (2.164 Euro in 2013) voor de aankoop van hout en ontving een schuldbekentenis van de Kerkenraad. Tenslotte werden enige aankopen van bouwmaterialen tegen de afgiften van schuldbekentenissen, als inkomsten opgevoerd. Het totale bedrag van de ontvangsten bedroeg uiteindelijk 2.367 gulden (25.620 Euro in 2013). Nog tijdens de collectereizen startte de bouw ervan. Een geschikte locatie werd aan de Hoge Ham gevonden, waar voor 230 gulden (2.489 Euro in 2013) een grondstuk werd aangekocht. De verkoper ervan was de ouderling Izaak Peters van Loon. Omdat destijds de meeste Hervormden in Klein-Dongen en Dongevaart woonden, ligt dit grondbezit redelijk centraal binnen de verspreide woonkernen van het dorp. De laatste betalingen voor de bouw dateerden uit 1647, dus het kerkje moet in 1647 zijn voltooid. Het metselwerk deed Willem Augustijns Verhagen – diaken en lid van de Kerkenraad - met zijn zwager Teunis, beiden metselaar van beroep. Het timmerwerk verrichtte Jan Gerritsoon.

Bij het afsluiten van de bouwrekening was er in totaal 3.337 gulden (36.119 Euro in 2013) uitgegeven. Dat leverde een nadelig saldo op van 969 gulden (10.488 Euro in 2013), terwijl er bovendien nog twee leningen open stonden ter grootte van 500 gulden (5.412 Euro in 2013). Hoewel het nergens expliciet stond vermeld, droeg Alexander van der Lith zelf aan de bouwkosten bij met 969 gulden (10.488 Euro in 2013).

Vanzelfsprekend verlangde hij dat geld terug van de Hervormde Gemeente, maar die kon dat niet opbrengen. In 1652 richtte Van der Lith zich met een verzoekschrift tot de Prins van Oranje – tevens hoofd van de Baronie - om het dorpsbestuur van Dongen te bevelen, deze bouwschuld aan hem terug te betalen en wel uit dezelfde fondsen, als waaruit zij zelf de herbouw van hun grote kerk financierden. Helaas is de tekst van dit rekwes niet teruggevonden in de Dongense archieven. Van der Lith vond mogelijk overtuigende argumenten voor zijn verzoek. Want op 9 december 1652 ontving het dorpsbestuur inderdaad de opdracht om dit tegoed aan de predikant uit te betalen. Het dorp was blijkbaar ook niet goed bij kas en gaf daarom op 24 november 1653 een schuldbekentenis af. Los daarvan loste het dorp de leningen van Paulus Bisschop en van Gerard van der Lith af uit de armenfondsen. Pas in 1675 werd de schuldbekentenis aan Van der Lith's weduwe Maria Peeters Nicolaasdochter afgelost. Met deze betaling zijn tegelijkertijd ook de beroepingskosten van Van der Lith, door het dorp voldaan, want ondanks de bezwaren van de Classis, bleven deze kosten op de bouwrekening staan.

De naasting van de R.K. Laurentius kerk in 1648.

In 1647 kon Van der Lith met trots opzien naar voltooide eigen kerk met pastorie. Het was een vrij bescheiden bouwwerk; meer een kapel met een aanbouw. De Hervormden zouden echter niet lang gebruik maken van dit bedehuis. Want op 5 juni 1648 werd de Vrede van Münster in de Verenigde Nederlanden afgekondigd.

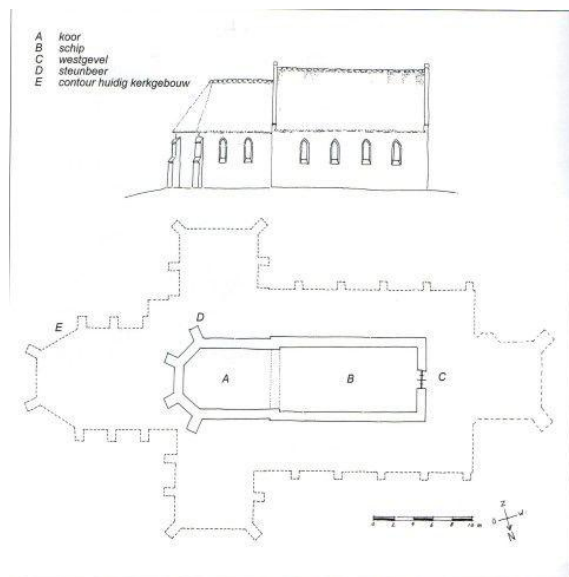
De Vrede van Münster was een verdrag dat op 15 mei 1648 werd gesloten tussen Spanje en de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. De Tachtigjarige Oorlog tussen Spanje en de Republiek werd beëindigd. Tevens werd de Republiek als soevereine staat erkend. Een belangrijk indirect gevolg van dit verdrag was dat het Nederduits-Gereformeerde geloof de staatskerk van de Republiek werd. Dus al haar onderdanen dienden deze geloofsopvattingen zich eigen

te maken. Daardoor vervielen alle Rooms-Katholieke goederen aan de overheid; zoals kerken, kapellen, kloosters en alle andere bezittingen. De Rooms-Katholieken konden alleen maar gebruikmaken van 'schuilkerken' tot 1795 – als de Fransen ons land veroveren en "Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap" invoeren.

Tot die tijd mochten de 'papen' alleen in hun 'schuilkerken' hun diensten houden, maar die gebouwen dienden dan wel aan de buitenkant niet zodanig als kerken herkenbaar te zijn.

Na de vrede van Münster, ging het landsbestuur zich in haar beleid intensiever met de verbreiding van de Nederduits-Gereformeerde staatskerk bemoeien. De predikanten in de Classis Breda smeden naarstig plannen, daarbij gesteund door gedeputeerden uit de Synode van Zuid-Holland, om het 'pausdom' voorgoed uit te bannen in het generaliteitsgebied van Staats-Brabant. Zo richtten zij zich in een verzoekschrift tot de Prins-van-Oranje, waarin te lezen viel: "...dat alle publieke kerken, capellen, etcetera terstond werden gesuijverd van de openbare affgodische toon-teijckenen des pausdoms ende deselve neffens de pastoriehuyjsen voor de predikanten (denwelcke duslanghe hun seer bekommerlijck daerbuijten hebben moeten behelpen) ende voor die voorts van nu voortaan noch sullen beroepen werden inde voorseijde Baronnie...". Met andere woorden, alle kerken, kapellen en pastorieën dienden te worden overgedragen aan de Hervormden. In zijn beschikking op dit verzoekschrift gaf Justinus van Nassau aan de drossaard van Breda opdracht om: "de papen uijt te setten, de kerken te suiijveren en de predikanten te introduceren". Vervolgens kon de classis daadwerkelijk alle kerken overnemen. Op 23 juni 1648 werden er veiligheidsmaatregelen voor de predikanten getroffen, die in de Brabantse dorpen waren gestationeerd. Ook wist de Classis te voorkomen, dat de Katholieken hun kerken "leeg zouden kunnen halen" voordat de overnames plaatsvonden. De volgende dag werd bepaald in welke volgorde de kerken in de Baronie zouden worden overgenomen. De grote Dongense Laurentius kerk viel de eer te beurt om als eerste in de rij der kerken en kapellen in bezit te worden genomen door de Hervormden. Vermoedelijk, omdat deze kerk nog maar net geheel was gerestaureerd. Overigens was de H. Laurentius (225 – 258 na Chr.) de naamheilige van deze R.K. kerk en werd vereerd als patroon van de bibliothecarissen en als beschermheilige van koks, kolenbranders, brandweerlieden pastei- en banketbakkers. Op donderdag 25 juni 1648 begaf een stoet koetsen - beladen met predikanten, hun echtgenotes en anderen - vergezeld van een militaire escorte, zich vanuit Breda op weg naar Dongen. Na het confisqueren van deze kerk, ging Van der Lith voor in de inwijdingsceremonie. Daarbij opende hij de dienst met het gezamenlijk zingen van psalm 100: "Ere zij God in zijn tempel". Van der Lith vervolgde met een preek op de Bijbelse tekst van Mattheüs, hoofdstuk 21 vers 13: "Er staat geschreven, mijn huis moet een huis van gebed heten, maar jullie maken er een rovershol van". De dienst werd afgesloten met het zingen van de twee laatste verzen van psalm 24; "Open wijd de poorten, open de oude deuren, daar komt de machtige koning...". Daarna vertrok de stoet, om hun rondgang door de Baronie van Breda te vervolgen. Op 15 juli werd als laatste "het Bagijn-kerckken" in Breda door de Hervormden in bezit genomen.

De pastorie. Vanaf 25 juni 1648 beschikten de Hervormden in Dongen dus over de grote voormalige R.K. parochie kerk. Toch bleef het kerkje aan de Hoge Ham nadien nog jaren in gebruik als hun pastorie. De pogingen om ook de R.K. pastorie over te nemen, liepen op niets uit. Al in 1621 had de Prins-van-Oranje de Hervormden toegezegd, dat de pastorie niet langer door Roomse priesters mocht worden bewoond. Die belofte sorteerde echter in geen enkel effect, omdat er sedertdien geen predikanten in Dongen waren. Na

1621 bleef de R.K. pastorie nog jarenlang bewoond door de pastoors Jan van den Bosch en Peter Dooms. Pas na de Vrede van Münster moest Peter Dooms de pastorie voorgoed verlaten. Echter begin 1649 richtte de Engelse legerkapitein Godefroy Lloyd zich met een request tot de Prins. Daarin bedankt hij de vorst allereerst voor de verleende toestemming om zich in Breda of omgeving te mogen vestigen. Daardoor zou hij gemakkelijker de medische verzorging kunnen krijgen, vanwege de kwetsuren die hij als ingenieur-ordinaris bij de aanleg van de brug in Hulst had opgelopen. Nu alle pastoriehuizen in de Baronie aan Zijne Hoogheid waren toegefallen, vroeg hij toestemming om de pastorie te Dongen te mogen bewonen. Want de Dongense Hervormde predikant beschikte immers al over een goede woning. Op 22 maart 1649

stemde de Prins met dit verzoek in. Eind 1649 verzocht de Lloyd de pastorie te vergroten en de kosten ervan te mogen verhalen op degene, die na hem de woning zou betrekken. Op 31 december 1649 kreeg Lloyd daartoe toestemming op voorwaarde, dat de verbouwing geen 600 gulden (5.763 Euro in 2013) te boven zou gaan. De gemaakte kosten mochten echter niet ten laste van de Prins komen, maar zouden bij de verkoop in rekening worden gebracht. Godefroy Lloyd, die schoonzoon van de Dongense Schout Laurens Smit was, maakte vanaf die tijd geen aanstalten om het huis te ontruimen ten behoeve van de predikant. Daarom werden enkele verbouwingen aan het kerkje in de Hoge Ham uitgevoerd om het geschikt te maken als pastorie. De kosten van deze verbouwingen werden betaald door de 'Raad van Rekeningen' van Zijne Hoogheid.

Het vertrek van Alexander van der Lith.

Dominee van der Lith bleef tot 1662 predikant te Dongen. Het aantal Hervormden nam echter in deze periode niet toe. Precieze cijfers zijn niet bekend, maar als dit aantal wordt afgemeten aan de bestellingen van catechisatie boeken en trouwformulieren, die de gemeenten van de Classis vanaf 1669 moesten indienen, dan behoorde Dongen toch tot de kleinste Protestantse gemeenschappen in de Baronie. Zo bestelde Breda 510 catechisatie boeken en 210 trouwformulieren; Oosterhout respectievelijk 200 en 110; Terheijden 100 en 50; Leur 150 en 50; Etten 150 en 50; Dinteloord 250 en 100; Zundert 60 en 30; Chaam 50 en 30 en Dongen tenslotte 50 en 30.

De uitbanning van het 'pausdom' was dus geen doorslaand succes. Integendeel zo bleek uit herhaaldelijk bij de Classis ingediende klachten door Dongense predikanten, dat de Dongense Katholieken in hun "**paapse stoutigheden**" onverdroten bleven volharden. Over Van der Lith zelf stond in de Classis verslagen geen enkel onvertogen woord genoteerd. Dus valt daaruit af te leiden, dat hij aan zijn gemeente als een goed herder leiding gaf. Die conclusie werd ook bevestigd bij zijn vertrek als gevolg van kerkelijke problemen elders. In 1661 ontstond er in Terheijden een heftig conflict tussen Kerkenraad en dorpsbestuur vanwege het beroepen van een nieuwe predikant. Om daar een einde aan te maken, vroeg de Classis Breda aan de douarière (adellijke weduwe) van de Prins-van-Oranje om een opvolger aan te wijzen. De prinses stelde daarop Alexander Van der Lith als predikant aan. In april 1662 werd er een beroep op hem uitgebracht en kort daarna vertrok hij naar zijn nieuwe standplaats. In korte tijd wist hij er de rust te herstellen, een taak die beslist niet eenvoudig was.

Wordt vervolgd.....